

Akpınar, H. (2018), Osmanlı Döneminde Diyarbakır'da mûsikî kültürü ve mûsikîşinaslar, Rast Müzikoloji Dergisi, 6(2). <https://doi.org/10.12975/pp1914-1926>

Osmanlı Döneminde Diyarbakır'da mûsikî kültürü ve mûsikîşinaslar

Hüseyin Akpınar*

*Doç.Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk Din Mûsikîsi Öğretim Üyesi.

eposta: akpinar64@hotmail.com

Özet

Selçuklular zamanında Anadolu'da temelleri atılan Türk makam mûsikîsi, Osmanlılar döneminde ilerleme kaydetmiştir. Özellikle XVI. ve XVII. yüzyılda Anadolu'da Türk makam mûsikîsi, hem bestekârlık hem de icrâ alanında büyük bir gelişme göstermiştir. Bu coğrafyada yüzlerce mûsikîşinâs yetişmiştir. Osmanlı başkenti İstanbul başta olmak üzere, "Küçük İstanbul" olarak isimlendirilen Diyarbakır da bu dönemde mûsikî alanında mümbit bir yer olmuştur. Bu dönemde İstanbul dışında kayda değer sayıda mûsikîşinasın yetiştiği merkezlerden biri Diyarbakır'dır. Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi'nin (ö. 1753) XVI. ve XVII. yüzyılda yaşamış yüz kadar bestekârın biyografisini ihtiva eden Türk Mûsikî tarihinde yegâne "Mûsikîşinâslar Tezkiresi" olarak kabul edilen Atrâbü'l-Âsâr adlı kitabında Diyarbakırlı sekiz mûsikîşinâsın hayatı hakkında bilgi verilmektedir. Osmanlı padişahlarından Sultan IV. Mehmed (1648-1688) ve Sultan III. Ahmed (1703-1730) dönemlerinde Diyarbakır'da meşhur olan sekiz mûsikîşinas şunlardır: Ahmed Verdî Çelebi, Çemen-zâde Mehmed Çelebi, Çuvaldız-zâde İsmail Çelebi, Mahmud Çelebi, Seyyid Nuh Çelebi, Şehlâ Mustafa Çelebi, Şeyh-zâde Ahmed Efendi ve Yahya Çelebi'dir. Farklı meslek gruplarına mensup mezkûr mûsikîşinaslar, Osmanlı döneminde Diyarbakır'da Türk mûsikîsinin nazariyat, bestekârlık ve hânendelik alanlarında şöhret sahibi olmuşlardır.

Anahtar kelimeler

osmanlı, diyarbakır, mûsikî, mûsikîşinas, hânende, bestekâr

Selçuklular zamanında Bağdat'tan Anadolu'ya taşınan ve Osmanlı döneminde ilerleme kaydeden Türk makam mûsikîsi, asırlar önce temelleri atılmış ve bu coğrafyada yüzlerce mûsikîşinas tarafından geliştirilerek günümüze intikal ettirilmiştir. Osmanlı döneminde, özellikle XVII. yüzyılda Anadolu'da Türk makam mûsikîsi hem bestekârlık hem de icrâ alanında büyük bir gelişme göstermiştir. Bu devirde birçok sahada olduğu gibi mûsikîde de İstanbul merkez olmuştur. Bunda mûsikî ve mûsikîşinaslara karşı himaye edici davranışları bulunan Osmanlı hükümdarlarının büyük rolleri olmuştur. Özellikle sanatla ilgilenen ve

yüksek sanat zevkine sahip sultanlar, mûsikînin gelişmesine katkı sağlamışlardır (İnalcık, 2010, 15; Benlioğlu, 2018, 11-19). Osmanlı payitahtı İstanbul'a ilâveten Bursa, Edirne, Konya ve Diyarbakır gibi şehirlerde de bu hususta geniş bir faaliyet göze çarpmaktadır. Ayrıca Anadolu dışında Bağdat, Kahire, Halep, Şam ve Kırım gibi merkezlerde de Türk Mûsikîsi alanında birçok mûsikîşinas yetişmiştir (Ergun, 1942, I, 26; Özcan, 1996, III, 225).

Anadolu sathında sosyal hayatın çoğu alanında kullanılan mûsikî, bu topraklarda oluşan en az bin yıllık bir birikimin ürünüdür. İslâm medeniyeti ve kültürünün

önemli bir unsuru olan mûsikî birikimimize katkı sağlayan yerlerden biri de kuşkusuz tarihî ilim, irfan ve kültür şehri Diyarbakır (Amid) olmuştur. Diyarbakır, Osmanlı payitahtı İstanbul'dan uzak bir coğrafyada bulunması ve Mezopotamya'nın bölgesel kültür merkezi konumunda olması sebebiyle İstanbul gibi bir idare merkezi olmuştur. Bu dönemde "Küçük İstanbul" olarak isimlendirilmektedir (Oktay, 2014, 348; Haksever, 2014, 214). Diyarbakır, özellikle Osmanlı döneminde Türk mûsikîsi alanında mümbit bir yerdir. Bu dönemde İstanbul dışında kayda değer sayıda mûsikîşinasın yetişip yerleştiği merkezlerden biri Diyarbakır olmuştur (Behar, 2010, 148).

Diyarbakır'da Mûsikî Kültürü

Osmanlı dönemi XVI. ve XVII. yüzyıl Diyarbakır mûsikî kültürü ve Diyarbakırlı mûsikîşinaslar hakkında bilgi edindiğimiz önemli kaynaklardan biri, Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi'nin¹ (ö. 1753) Atrâbü'l-Âsâr fi Tezkiret-i Urefâi'l-Edvâr adlı eseridir. Mehmed Es'ad Efendi, Atrâbü'l-Âsâr'ında Diyarbakırlı sekiz mûsikîşinasın bu alandaki eğitimi, mesleği, mûsikî alanındaki durumu, beste örnekleri hakkında kısaca bilgi vermektedir. Bu bağlamda Mehmed Es'ad Efendi bize XVI. ve XVII. yüzyıllarda Âmid'de doğup büyüyen, farklı alanlarda meslek sahibi olan ve orada vefat eden bu mûsikîşinasları yetiştiren mûsikî ortamını da betimlemiş olmaktadır.

XVI. ve XVII. yüzyıllar, Diyarbakır'ın her alanda hızla kalkınmakta olduğu bir dönemdir. Şevket Beysanoğlu'nun tespitine göre de bu dönemde Diyarbakır'da klasik Türk mûsikîsinde müstesna yerleri bulunan sekiz bestekâr yetişmiştir. Hakkında bilgi vereceğimiz bu bestekârlar, Osmanlı padişahlarından Sultan IV. Mehmed (1648-1688) ve Sultan III. Ahmed (1703-1730) dönemlerinde yaşamışlardır (Beysanoğlu, 1998, 698; Beysanoğlu, 1996, 139-163).

Özellikle XVII. yüzyılın son çeyreği ile XVIII. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır'da pek çok

hânende, sâzende ve bestekâr yetişmiştir. Bu mûsikîşinasların en önemli özelliği mahallî mûsikîde değil, Devlet-i Âliyye'nin belli başlı merkezlerinde icra edilen ve Klasik Türk Mûsikîsi diye isimlendirilen mûsikî geleneğinde meşhur olmalarıdır. Bestelenmesi maharet gerektiren nakış, murabba, beste ve semâi gibi formlarda eser veren bu mûsikîşinaslar, mûsikî ilminin inceliklerini Diyarbakır'da öğrenmişlerdir (Korkmaz, 2018, 9).

Medeniyet ve kültürümüzün önemli bir unsuru olan mûsikî, eğlence boyutundan dinî ve tasavvufî boyutuna, ilmî boyutundan askerî ve tıbbî boyutuna bir bütünün bölümlerini oluşturmaktadır. Bu bağlamda XVI. ve XVII. yüzyıllarda Diyarbakır'da mûsikî kültürünün gelişmesine şiir, mûsikî ve eğlence meclisleri katkı sağladığı gibi tasavvuf kurumları ve ibadethâneler de etkili olmuştur. Diyarbakır'da başta tekke ve câmiler olmak üzere çeşitli mûsikîsi meclislerinde icrâ edilen divân, gazel, hoyrat, ezan, salâ, tekbir, ilâhî ve mevlid gibi formlar dinî mûsikîyi oluşturmuştur.

Diyarbakır'da mûsikî ile iştilal eden kurumlardan biri kuşkusuz tekke mensupları olmuştur. Kâdirî, Rifâî, Gülşenî, Nakşibendî, Kalenderî, Bektaşî ve Mevlvî gibi tarikatlar, Diyarbakır'da tekke, zâviye ve dergâhlarıyla faaliyet göstermişlerdir (Alkış, 2015, 17). Bu tarikatların ekserisi mûsikî eşliğinde yapmış oldukları devrân, semâ, semâh ve zikir törenleri ile Diyarbakır mûsikî kültürüne etki etmişlerdir. Köklü bir tasavvuf geleneğine sahip olan Diyarbakır'da çok sayıdaki tekke, zâviye ve dergâhlarda Türkçe, Kürtçe, Arapça ve Farsça dillerinde dinî mûsikî eserleri bestelenmiş ve icrâ edilmiştir (Giray, 2010, 29, 30).

Diyarbakır'da Mevlvî tekkesi veya zaviyesinin (Gölpınarlı, 1953, 335) Akkoyunlular döneminde İbrahim Bey tarafından yaptırıldığı, bu sebeple İbrahim Bey tekkesi de denildiği rivayet

edilmektedir (Korkusuz, 2004, 17, 18). Mevlevî tarikatı, mûsikî, semâ ve şiir gibi güzel sanatların üç asli unsurunu tarikatın esası haline getirdiği için faaliyette olduğu dönemde şehrin câmi ve tekke mûsikîsi başta olmak üzere genel olarak sazende, hânende ve bestekârlık açısından mûsikî kültürüne etki etmiştir. Zira bir Mevlevihane’de mûsikimizin en büyük formu olan âyin-i şerîf (Mevlevî âyini) icrâsı ve semâ meşki için neyzen (ney üfleyen), kudümzen (kudüm çalan), na’thân (na’t okuyan) ve âyinhân (âyin okuyan) ile asgari olarak on tane yüksek seviyeli mûsikîşinasın olması gerekmektedir (İnançer, Özhan, 2007, 53, 54). Bu bağlamda Diyarbakır Mevlevî zâviyesinde icra edilen “Mevlevî Mûsikîsi”nin Diyarbakır şehir mûsikîsini etkilediği ifade edilebilir.

Diyarbakırlı İbrahim Gülşenî (ö.1543) tarafından XIV. yüzyılda kurulan Gülşenî tarikatı, mûsikîye önem veren ve zikirlerinde mûsikîyi kullanmış olan bir tarikattır. Gülşenî tarikatının XVI. yüzyıldan itibaren Diyarbakır’da bilinen birçok tekkesinde mûsikî eğitimi ve icrası yapılmıştır. Bu tarikata mensup birçok mûsikîşinas yetişmiştir. Bu da şehrin genel mûsikî kültürünü ve yaşamını derinden etkilemiştir (Akpınar, 2004, 67, 6).

Evliya Çelebi (ö. 1685), Seyahatnâmesi’nde Hânende Zeynizâde, Hânende Çaşnî, Hânende Yahya Çelebi ve onun talebesi Hânende ve usûlbend Karaoğlan gibi İstanbul’da yaşayan birçok Diyarbakırlı mûsikîşinasın ismini zikretmektedir (Behar, 2010, 149; Çelebi, 1996, I, 633-635; Altundağ, 2005, 106). Evliya Çelebi, Diyarbakır hakkında bilgi verirken demirci, kazancı ve hallaçların çekiçlerini vururken ve işlerini yaparken fenn-i mûsikînin başta hüseyinî ve segâh olmak üzere birçok makamda eser icra ettiklerini ifade etmektedir (Çelebi, 1996, I, 635; Behar, 2010, 198). Evliya Çelebi, Diyarbakır halkının Dicle Nehri kıyısında kurdukları kulübelerde bahar mevsiminde yaptıkları

mûsikî faaliyetleri hakkında şu bilgilere yer vermektedir: “Her kulübede ûdi, şeştârî, berbûtî, kânûnî, çengî, rebâbî, mûsikârî, tanbûrî, santûrî, ney ve dühenk gibi çalgıcılar ve hânendeler bulunmaktadır. Bu çalgıcılar sabah müezzinler yanık sesleri ile senâlar ve hamdler (temcid) okuyuncaya kadar devam etmektedirler. Başta Gülşenî tarikatı olmak üzere bütün tarikat ehli tekkelerde sabah namazına kadar ilâhîler eşliğinde tevhid zikri etmektedirler.” Bilhassa Diyarbakır’ın dört kapısının yakınında bulunan tekkelerde yapılan zikirlerin, sur dışında bulunan yakın merkez köylere kadar duyulduğu ifade edilmektedir (Korkusuz, 2014, 182-184).

XVII. yüzyılın önemli dinî ve lâdinî mûsikî bestekârı olan “Hâfız Post” lakaplı Tanburî Mehmet Çelebi² (ö. 1694), Güfte Mecmuası’nda Diyarbakırlı iki bestekârın eserlerine yer vermektedir (Behar, 2010, 152). Bu bestekârlar, Şeyh-zâde Ahmed Çelebi ve Yahya Çelebi’dir (Doğrusöz, 1993, 240, 298).

Diyarbakırlı Ali Emirî Efendi (ö. 1924), Tezkire-i Şuara-yı Âmid adlı eserinde Diyarbakır’daki şiir meclislerinden bahsederken Urfalı Yusuf Nâbî Efendi’nin bir gelişinde şehrin muğanniyân ve hânendegânı Nâbî’ye hürmeten onun şiirlerinden okumayı kararlaştırdıklarını zikretmektedir. Ayrıca meşâyih ve fuzaladan olup fenn-i mûsikînin ilmî ve amelî kısmına vâkıf olan zevât-ı nâdirenin de iştirak ettiklerini ifade etmektedir (Bektaş, 2014, 67). Nâbî’nin İstanbul’a gitmeden önceki gençlik yıllarında ve daha sonra Halep’te yaşadığı yıllarda defalarca Diyarbakır’a gelerek buradaki mûsikî meclislerine katıldığı nakledilmektedir (Bektaş, 2018, 733). Özellikle gençliğinde Diyarbakır’ı aralıklarla ziyaret eden Nâbî’nin; dil, mûsikî ve şiir konusunda bu şehirde ciddi tecrübeler edindiği anlaşılmaktadır (Tanyıldız, 2017). Bu bağlamda Diyarbakır’da gerçekleştirilen şiir ve sohbet meclisleri, mûsikî faaliyetlerine

de sahne olmuştur.

Yaşadığı dönemde Diyarbakır'da Kâdirî ve Rifaî tarikatlarının temsilcisi şeyh Muhammed Şaban Kâmî Efendi (ö. 1884), âlim, irfân sahibi, şâir, mutasavvıf, mevlid müellifi, hattat ve mûsikîşinas olarak bilinmektedir (Mermetlu, 2010, 348, 349). Şaban Kâmî Efendi'nin talebesi İbrahim Re'fet Efendi'nin³ (ö. 1903) Tarz-ı Cedid adlı mevlid manzumesinin yörede icra edilmesi, Diyarbakır'da dinî mûsikînin gelişmesine katkı sağlamıştır.⁴

Avni Erdemir, Anadolu Sahası Mûsikîşinas Divân Şâirleri adlı kitabında Diyarbakırlı iki mûsikîşinas divân şâirinden bahsetmektedir (Erdemir, 1999, 36). Avni Erdemir'in bahsettiği iki Diyarbakırlı mûsikîşinas şâir, Âhû ve Ömrî'dir. Fakat Diyarbakırlı divân şâiri Ömrî, mûsikîşinas değildir (Beysanoğlu, 1996, I, 138, 139). Ancak İstanbullu divan şâiri Ömrî (ö. 1675), (Ergun, 1942, I, 33; Öztuna, 1990, II, 176) mûsikîşinastır. Dolayısıyla isim benzerliğinden dolayı İstanbullu Ömrî ile Diyarbakırlı Ömrî (ö. 1661)'nin biyografileri birbirine karıştırılmıştır.

Diyarbakırlı Mûsikîşinaslar

Osmanlı döneminde, XVI. ve XVII. yüzyıllarda yaşamış Diyarbakırlı mûsikîşinaslar hakkında çeşitli kaynaklardan bilgi edinmekteyiz. Bu kaynaklar, kronolojik olarak Hâfız Post'un Güfte Mecmuası, Mehmed Es'ad Efendi'nin Atrâbu'l-Âsâr'ı ve Ali Emiri Efendi'nin Tezkire-i Şuara-yı Âmid adlı eseridir. Atrâbu'l-Âsâr esas alınarak ve oradaki ifadelerle sadık kalınarak, kısmen de sadeleştirilerek, diğer kaynaklarla da desteklenmek suretiyle Diyarbakırlı mûsikîşinaslar alfabetik sıraya göre verilmektedir:

Ahmed Verdî Çelebi

Mahlası "Verdî" olan Ahmed Çelebi, belde-i Âmid'de doğmuş ve orada 1718 yılında vefat etmiştir. Diyarbakır'da Zergerâni (kuyumcular) sınıfının kethüdasıdır.

Şöhreti, III. Sultan Ahmed Han (1703-1730) dönemine rastlamaktadır. Küçük yaştan itibaren mûsikî ilmini tahsil etmiş ve ilm-i elhân üstedlarından belli ölçüde istifade etmiştir. On kadar bestesi vardır. Hem bestekâr hem de kemânzendir. Betelediği eserlerle mûsikî erbâbından hayli takdir toplamıştır. Aşiran makamında ve Zencir usulünde bir murabbaı vardır:

Alıp yine eline câm-ı zer-nigârın gül!
Safâ ile geçirir mevsim-i bahârın gül!

Hezâr-ı zâr, zâr okur, gûş-i gül almıştır.
Zaman olur işitir nâlesin hezârın gül!

Ayrıca Baba Tahir makamında ve Çenber usulünde bir murabbaı mevcuttur:

Nesim-i bü'l-heves geysû-yı cânânımdan el çeksin!
Çeker bir gün nedâmet âh u efgânımdan el çeksin!

İşittim der imiş bâd-ı sabâya söyle Vâliye!
Perîşan eylerim zülü perîşanımdan el çeksin

(Emiri, 1993, 44; Behar, 2010, 137, 228).

Diyarbakırlı Ali Emiri Efendi, Tezkire-i Şuara-yı Âmid adlı eserinde Diyarbakır'daki şiir meclislerinden bahsederken Urfalı Nâbî'nin bir gelişinde şehrin muğanniyân ve hânendegânı Nâbî'ye hürmeten onun şiirlerinden okumayı kararlaştırdıklarını zikretmektedir. Bu bağlamda Ahmed Verdî Çelebi ile ilgili şu bilgileri de nakletmektedir; "Sıra icrâ-yı nağamât-ı rûh-efzâya gelince ibtidâ ser-âmed-i hânendegân zerger Ahmed Verdî Çelebi-i Âmidî, hicâz makamında ve zencir usulünde Nâbî-i nüktedânın şu gazel-i nefisini gayet latîf bir surette okumuştur."

Seni tebrîde benden olsa a'dâ ittifâk üzere!
Ne bâküm var hulûs elbette gâlibdir nifâk üzere!

Gubâr-ı vahşet olmaz dâmen-i sahrâ-yı vahdetle!
Selâm eder bu deştin kebki bâze iştiyâk üzere

(Bektaş, 2014, 67).

Ahmed Verdî Çelebi, aynı zamanda şâir idi. Aşağıdaki dörtlük ona aittir;

Rûyine bevzedecek bağda bir gül yoğ iken,
Ne hatâ eylediler zülfüne şebbû dediler.
Bilmedim aklımı kimdir dağdan başımdan,
Kimi kâkül, kimi perçem, kimi giysu dediler
(Beysanoğlu, 1996, I, 162).

Ali (Âhû)

Âhû mahlaslı Ali, Diyarbakır'da doğmuş ve XVII. yüzyılda vefat etmiştir. Bektaşî tarikatına mensup, gençliğinde Karaoğlu namıyla şöhrete kavuşmuş, daha sonra "Baba Âhû" lakabıyla anılmıştır. İlk eğitimini Diyarbakır'da alan Âhû, sonra İstanbul'a gitmiştir. Mûsikînin ilmî ve amelî yönünde başarılar göstermiştir. Türkü, nefes ve ilâhîler yazıp besteleyerek saz eşliğinde icra eden Âhû, Sultan IV. Murad'ın takdirini kazanarak padişahın hânendeleri arasına katılmıştır. Sultan IV. Mehmed'in hânendeleri arasında da yer alan Âhû, bu dönemin mûsikîşinasları arasında mümtaz bir yere sahip olmuştur. Bir şarkı mecmuasının olduğu ifade edilmektedir (Beysanoğlu, 1996, I, 131-137). Bektaşî saz şâiri Âhû'nun sade bir Türkçe ve hece vezniyle yazmış olduğu nefes ve ilâhîlerine bazı mecmualarda rastlanmaktadır.

İkrâr verdim dönmem Elest Bezmi'nden,
Verdiğim ikrârî îmândan aldım.

Başka seyrân gördüm çeşmim neminden,
Muhabbeti ben ol seyrândan aldım.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'de Diyarbakırlı mûsikîşinas Yahya Çelebi'nin talebesi, İstanbul'da yaşayan hânende ve usûlbend olarak zikrettiği Karaoğlu'nun gençliğinde Karaoğlu namıyla şöhrete kavuşmuş Âhû olma ihtimali söz konusudur. Avni Erdemir, Anadolu Sahası Mûsikîşinas Divân Şâirleri adlı kitabında Âhû'yu "mûsikîşinas divân şâiri" olarak değerlendirmektedir (Erdemir, 1999, 43-46).

Çemen-zâde Mehmed Çelebi

(Mevlid ve mevtını) Doğum ve yaşadığı yer Diyarbakır'dır. Sultan IV. Mehmed Han zamanında meşhur (dem-i iştihârı) olmuştur. Bahçe işlerinde çalışarak çiçek

ve sebze yetiştirme hususunda ihtimam sahibi idi. Yani asıl mesleği bağbân (bahçıvan) ve çemenzâr idi. Asrındaki bilinen ilm-i edvâr üstadlarından mûsikî teallüm etmiştir. Güzel edalı sesi Acemâne, lehçesi de nazikâne idi. İlm-i elhânın hem ilmî hem amelî yönünde yegâne idi. Uzzal makamında ve Muhammes usûlündeki eseri şudur:

Ey gönül gayrıya meyl eyleme cânan bir olur.
Birin in aşkı derûnunda yeter cân bir olur.

Bu eserden başka beğenilen bir miktar daha güldeste-i eseri vardır. Bu eserlerini işiten (fen-perverân) mûsikî erbabı, ilm-i elhânın kaidelerine uygunluğu açısından bunları takdir etmişlerdir (Tekin, 1993, 59; Behar, 2010, 235).

Çuvaldız-zâde İsmail

"Çuvaldız-zâde" diye meşhur olup ismi, İsmail (ö 1670)'dir. Nakşibendi Şeyhi Aziz Mahmud Urmevî'nin oğludur. Belde-i Diyarbakır'da 1611'de doğmuş ve orada 1670 tarihinde ölmüştür. Babasından tasavvuf ilmini öğrenen İsmail Çelebi, 1638'de şeyhlik postuna geçmiş, 30 yıldan çok Âmid Nakşibendî şeyhi olarak itibarlı bir hayat sürmüştür (Beysanoğlu, 1996, I, 139). Sultan IV. Mehmed Han zamanında meşhur olmuştur. İlm-i elhânı teallüm etmiş, kaide ve kurallarını öğrenmiş, okuma (icra) hususunda orta halli idi. Kıraat ve üstadlıkta Diyarbakır'da mûsikîyle uğraşan orta derecedeki kimselerle eşit seviyede idi. Mûsikî ilminde ve icrasında üstad olup eski şarkı mecmualarında güfte ve besteleri vardır. Kürdî makamında ve Hafif usulünde bir eseri vardır:

Kasdın eğerci cân u dilin birisinedir
İkisi de fedâ yoluna birisi nedir

Bu bestenin haricinde bir miktar başka bestelerinin olduğu nakledilmektedir (Tekin, 1993, 58; Behar, 2010, 234, 235).

Emir Çelebi

Emir Çelebi (ö. 1717), Sadeddin Nüzhet Ergun tarafından "Diyarbakırlı Emîr Çelebi" adıyla XVIII. yüzyıl dinî musiki bestekârları arasında zikredilmektedir. Sadeddin Nüzhet Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi adlı eserinde bestesi Emir Çelebi'ye, güftesi Yunus Emre'ye ait "Allah emrin tutalım, Rahmetine batalım", İsfahan makamında bir ilahisini nakletmektedir (Ergun, 1942, I, 182). Ali Emiri Efendi, Mir'atu'l-Fevâid isimli eserinde Emir Çelebi'den Diyarbakır'ın en meşhur mûsikîşinası olarak bahsetmektedir (Emiri, 2014, II, 244; Korkmaz, 2018, 27).

Mahmud Çelebi

Doğum ve ölüm yeri belde-i Âmid'dir. XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında, Sultan IV. Mehmed Han (1648-1687) devrinde şöhret olmuştur. Zümre-i esnâf-ı mücellidindendir (ciltçidir). Mûsikîyi dönemin üstadlarından teallüm etmiş, kendisi de bu alanda üstad olmuş, bu ilimde otorite haline gelmiştir. Sesi, latîf, lehçesi hoş edâ ve acemâne olup fenn-i nağam hususunda mâhir idi. Uzzal makamında ve Devr-i revân usulünde bir murabbâı vardır:

Rûh-ı âlin sanemâ reşk-i şerâb olmuşdur
Dil-i pür-sûzum ol ateşde kebâb olmuşdur

Ayrıca Hicâz makamında ve Muhammes usulünde bir nakış mevcuttur:

Kûyim demi ki derd-i dili der meyân nuhem
Bâri ki âsumân nigeşt der meyân nuhem

Bunlardan başka 30 kadar bestesi vardır. Bu eserlerden her birini ilm-i elhân üstadları cân u dilden dinlemişler ve beğenmişlerdir (Tekin, 1993, 149, 273). Ali Emiri Efendi, Mahmud Çelebi ile ilgili şu bilgiyi vermektedir; "...Andan hânende-i bî-nazîr (eşsiz şarkıcı) mücellid Mahmud Çelebi-i Âmidî, makam-ı Acem'de ve usulü evferde Nâbî'nin şu nâdide şiiirini gayet üstadane bir aheng ile okumuş."

O dil kim sâğar-ı bî-reng-i sahbâ-yı hakîkattur.
Anı leb-rîz-i çirk-âb-ı mecâz itmek ne lâyıkdur.

Münâsib hem-zebân rûşenger-i âyine-i dildür.

Gubâr-ı çihre-i hâtir karîn-i nâ-muvâfıkdur

(Bektaş, 2014, 68).

Yılmaz Öztuna (ö. 2012), Mahmud Çelebi hakkında şu bilgileri vermektedir; "Diyarbakırlı Türk bestekârdır. Diyarbakır'da doğup burada 1680'de ölmüştür. Aslen ciltçi olan Mahmud Çelebi'nin 30 kadar bestelediği eseri vardır. Eserleri İstanbul'a kadar gelmiştir. Zamanımıza üç eserinin notası ulaşmıştır: Ruhâvî Nakış Yürük Semâî;

Ger siyâh-ı çünin büved,
çeşm-i tû ber-helâk-i mâ

Uşşak Nakış Yürük Semâî;

Dilâ çânem, dilâ çânem dilâ çûn

Mâye Ağır Aksak Semâî (Şarkı);

Püser adın "Memiş" imiş müseddes

(Öztuna, 1990, II, 10).

Seyyid Nûh

Seyyid Nuh'un (ö. 1714) doğduğu ve yaşadığı yer (mevlid ve mevtını) belde-i Âmid'dir. Sultan IV. Mehmed Han (1648-1687) ve Sultan III. Ahmed Han (1703-1730) zamanlarında yaşamıştır. Zümre-i erbâb-ı tımardandır (tımar sahibidir). İlm-i edvâr ve elhânı, dönemin önde gelen üstadlarından almıştır. Mûsikî alanında çeşitli bilgi ve derin malumat sahibi olarak kendisi de üstad olmuştur. Sesi, acâib ve tatlı, lehçe-i dili acemâne idi. Mûsikî konusundaki ehliyet ve üstadlığı gerçekten seçkin idi. Baba Tâhir makamında ve Hâvi usulünde bir murabbâı vardır:

Aşkın yolunda menzil-i maksuda yetmişem
Kûh-ı belâ vü derdi bana mesken etmişem

Ayrıca Hüseyinî makamında ve Nim-fahte usulünde bir murabbâı mevcuttur:

Mushaf demek hatadır ser safha-i cemâle
Bu bir kitâb-ı süzdür fehm eden ehl-i hâle

Bunlardan başka 30 kadar murabbâ, nakış ve şarkısı vardır. Mûsikî ilminin kaideleri mucibince oluşturulan bu eserler üstadlar tarafından beğenilmiştir. 1126 senesinde

Diyarbakır'da vefat etmiştir (Tekin 1993, 90; Özalp, 2000, 252). Mehmed Es'ad Efendi, bizzat Seyyid Nuh'u dinlemiştir (Aksoy, 2009, 74).

Ali Emiri Efendi, Seyyid Nuh ile ilgili şu bilgiyi vermektedir; "...meşhur-u cihân üstâd-ı devrân Seyyid Nuh Çelebi-i Âmidî, makam-ı Nişâbûr'da, usûlu devr-i kebirde Nâbî-i mu'ciz kelâmın şu güftâr-ı neşât-efzâsını bir şive-i âlem-pesend ile okumuş."

Çemende cûy veş bu cüst u cûlar hep senünçündür
Miyân-ı bülbülânda güft ü gûlar hep senünçündür

Reg-i tâk-ı hafâdan çûşa gel ey bâde-i tahkik,
Kâdehler şişeler humlar sebûlar hep senünçündür
(Bektaş, 2014, 68).

Yahya Kemal Beyatlı, "Eski Mûsikîmiz" adlı şiirinde Türk mûsikî tarihine ışık tutmakta, bu bağlamda Diyarbakırlı ünlü bestekâr Seyyid Nuh'tan şu şekilde bahsetmektedir:

Çok insan anlayamaz eski mûsikîmizden,
Ve ondan anlamayan bir şey anlamaz bizden.

Açar bir altın anahtarla rûh ufuklarını,
Hemen yayılmaya başlar sadâ ve nûr akını.

Ve seslenir büyük İtrî, semâyı örten rûh,
Peşinden dalgalanır bestesiyle Seyyid Nuh.

Bu neslin ortada dâhicedir başardığı iş,
Vatan nasıl karışır mûsikîyle, göstermiş
(Beyatlı, 1989, 34, 35).

Seyyid Nuh, klasik Türk mûsikîsinde mümtaz bir mevki olan Diyarbakırlı bir bestekârdır. Nühüft makamındaki bestesi de meşhurdur;

Tâ kim hatin ey mâh-ı cebînim yüze çıktı.
Esrâr-ı dil-i kalb-i hazînim yüze çıktı.

Ruhsârına hat geldi deyu ağlamam amma,
Baht-ı siyeh-i serbekemînim yüze çıktı
(Beysanoğlu, 1998, I, 160).

Yılmaz Öztuna, Seyyid Nuh için şu bilgileri vermektedir: "Büyük Türk bestekârı Nuh Efendi (Seyyid Mehmed), Âmid ve Kara Âmid denen Diyarbakır'da doğdu ve orada 1714 tarihinde öldü. Sultan IV. Mehmed devrinde

(1648-1687) şöhret oldu. İstanbul'da Enderûn-u Hümâyun'da baş hânende olarak bulundu. Daha sonra kendisine Diyarbakır'da tımar verildi. Mûsikîde bilgili olan Seyyid Nuh'un eser sayısı, Mehmed Es'ad Efendi'nin belirttiği 30'dan fazla değil, 100'den fazladır. Mehmed Es'ad Efendi'nin verdiği sayı kendi devrinde okunan, bilinen ve bizzat kendisinin dinlediği sayıdır. Eski güfte mecmualarında Seyyid Nuh'un 100'den fazla eserinin güftesi yazılmıştır. Üslubu pek muhteşem ve mutantandır. Şehnâz Beste'si mûsikîmizin gerçek şâheserlerindedir. Zamanımıza gelen eserleri 15 tanedir (Öztuna, 1990, II, 146; Özalp, 2000, I, 426-428; Aksüt, 1993, 46, 47). Suphi Ezgi, Seyyid Nuh'un teganni tarzının Azerbeycanlılar gibi, sesinin orta güzellikte, üslubunun parlak ve azametli olduğunu ifade ederek tâhir ve şehnâz makamlarındaki besteleri ile hümâyun makamındaki semâisinin notalarını vermektedir (Ezgi, 1933-1940, I, 112-114, 164-165; IV, 55, 56). Harun Korkmaz, Mûsikî'nin Diyârbekri adlı kitabında Seyyid Nuh'a ait yedi eserin notasını vermektedir (Korkmaz, 2018, 66-82). Seyyid Nuh'un din dışı olarak nitelendirilen şehnâz murabba bestesinin sözlerinin tasavvûfî bir anlam taşıdığı ifade edilmektedir (Akmehmedoğlu, 2015, 49).

Sultan III. Ahmed devri mutasavvıf şair ve hattatlarından Fasih Dede, Seyyid Nuh'a gönderdiği bir muhabbetnâmede ona uzunca övgüler yazmış ve mûsikî dünyasının Fisagoras'ı olduğunu ifade etmiştir (İnal, 1958, 306, 307). Sadeddin Nüzhet Ergun, Seyyid Nuh'un divân şairlerinin münacaat, na't, gazel, murabba, rubaî ve şarkılarına mahdud bir takım dinî ve ekseriyetle lâdinî besteler vücuda getirdiğini ifade etmektedir (Ergun, 1942, I, 122-125).

Şehlâ Mustafa Çelebi

Doğum ve ölüm yeri belde-i Âmid'dir. Sultan III. Ahmed Han (1703-1730) zamanında yaşamıştır. Zümre-i esnâf-ı mücellidindedir (mesleği ciltçiliktir). Mûsikî eğitimini ilm-i

elhân üstadlarından birebir tahsil etmiştir. Şarkı formu konusunda da meşhur olmuştur. Sesi ahenkli ve latif, lehçesi acemâne ve nâzik idi. Mûsikî konusunda Diyarbakır'daki bilgi sahibi üstadlar ile aynı derecede idi. İsfahan makamında ve Darbeyn usulünde murabbaı vardır:

Feryâd ederim zülf-i siyahkârın elinden,
İlsam seni ol düşman-ı gaddârın elinden.

Bu hâl-i perişanıma bir kez nazar eyle,
Mecnûn-sıfat oldum ben o dildârın elinden.

Ayrıca Segâh makamında ve Semâî usulünde bir murabbaı daha vardır:

Âdem bu bezm-i devr-i dilârâya bir gelir.
Bil kadr-i ömrünü kişi dünyaya bir gelir.

Dünya için vücudun sarfetme yok yere,
Nakd-i hayat merdüm-i dünyaya bir gelir.

Bunların dışında 10 kadar daha bestesi mevcuttur. Bunlar herkesin beğendiği eserlerdir (Tekin, 1993, 92; Behar, 2010, 149, 252, 253). Ali Emiri Efendi, Şehlâ Mustafa Çelebi ile ilgili şu bilgiyi vermektedir; "...Hânendegân (icracı, okuyucu), mücellid (ciltçi) Şehlâ Mustafa Çelebi-i Âmidî, makam-ı İsfahan'da, usûlü darbeynde cenâb-ı Nâbî'nin şu eser-i dil-ârâsını (gönül süsleyen, avutan) bir terâne-yi ruh-bahşâ ile okumuş."

Yârın bilirüz bezmimize rağbeti vardır.
Ammâ ki zamânın gözedir sâati vardır.

Çok mu suhen-i Nâbî'ye bu neşve-i te'sîr,
Rindân-ı harâbât ile çok sohbeti vardır
(Bektaş, 2014, 67, 68; Beysanoğlu, 1998, I, 162).

Şeyh-zâde Ahmed Efendi

Doğum ve ölüm yeri Diyarbakır'dır. Sultan IV. Mehmed Han (1648-1687) zamanında meşhur olmuştur. Zümre-i meşâyih-i Nakşibendiye'dendir (Tekin, 1993, 94). Şeyhzâde Ahmed Efendi, Diyarbakırlı olup Nakşibendi şeyhlerindedir. Şeyh İsmail Çelebi'nin oğludur. Şarkı ilminin üstadlarından istifade ederek kendisi de bu hususta üstad olmuştur. Sesi, tatlı ve

latîf, lehçesi nazik idi. Bestekârdır. Diğer ilimlerde de bilgi sahibi idi. Evc makamında ve Devr-i revân usulünde bir murabbaı vardır:

Nice demdir ki seyr-i mâh rûy-ı yârdan dûruz,
Düşüp tânk-ı hicre pertev-i envârdan dûruz.

Ayrıca Nişâbur makamında ve Devr-i kebir usulünde bir murabbaı daha mevcuttur:

Acep çok cevrini çektim ben ol hâl-i siyahkârın,
Dirîgâ kim barışmadı benimle yıldızı yârin.

Bunlardan başka bir miktar ilm-i edvâr kaidelerine uygun eserleri vardır. (Behar, 2010, 149, 188, 254). Enderûn'da mûsikî hocası olan "Hâfız Post" lakabıyla anılan Tanburî Mehmed Çelebi, Güfte Mecmuası'nda Şeyhzâde Ahmed Çelebi adına bir beste kaydetmiştir (Doğrusöz, 1993, 298). Bu beste, Evc makamında ve Devr-i revân usûlündedir:

Nice demdir ki seyr-i mâh rûy-ı yârdan dûruz,
Düşüp tânk-ı hicre pertev-i envârdan dûruz.

Yukarıda da geçtiği gibi bu eseri Mehmed Es'ad Efendi Atrâbu'l-Âsâr'ında zikretmektedir. Dolayısıyla bu konuda Hafız Post'u te'yid etmiş olmaktadır. Şeyhzâde Ahmed Çelebi'nin Irak makamında ve Nimdevir usûlündeki bestesi de kayda değerdir: Sevâdı mümkinât âsâr-ı sun-ı bî suhân söyler,
Kitâb-ı kâinât esrâr-ı Hakkı bî dehen söyler.

Senin gûşunda istidâd yok idrâkine yoksa,
Leb-i cüda kemâl-i sun-ı her berk-i semen söyler
(Beysanoğlu, 1998, I, 159).

Yahya Çelebi

Doğum ve ölüm yeri Diyarbakır şehridir. XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Sultan IV. Mehmed Han devrinde şöhret olmuştur. Zümre-i esnâf-ı mücellidindedir (ciltçidir). Fenn-i elhânı teallüm için mevcut olan ilm-i elhân üstadlarından mûsikî ilminin kaidelerini öğrenmek suretiyle bu konuda ehliyet sahibi ve üstad olmuştur. Musiki icrası hususunda

etkili, sesi latif, tatlı, güzel ve hazin idi. Lehçe ve üslubu lezzetli, edvâr ilminin inceliklerine sahip idi. Eserleri daha önceki mûsikî mecmualarında da yazılı olarak yer almaktadır. Acemaşiran makamında ve Nim-devir usulünde bir murabbaı vardır:

Yaşım ki gözden aks-i ârız-ı cânana düşmüştür.
O şebnemdir seher berg-i gül-i handâna düşmüştür.

Ayrıca Kürdî makamında ve Evfer usûlünde bir murabbaı daha mevcuttur:

Mürg-i dilimin kârını hep nâleler etti.
Bana o gül-i bağ-ı melâhat neler etti.

Bunların dışında ilm-i edvâr kaidelerine muvafık ve mûsikî üstadları tarafından beğenilen on beş kadar bestesi vardır (Tekin, 1993, 147; Behar, 2010, 149, 283, 284).

Hâfız Post, Güfte Mecmuası'nda Diyarbekrî Yahya adıyla bir eser kaydetmiştir (Doğrusöz, 1993, 240). Mehmed Es'ad Efendi'nin de yukarıda zikredilen Acemaşiran makamında ve Nim-devir usûlündeki bestesine yer vermektedir:

Yaşım ki gözde aks-i ârız-ı cânâna düşmüştür.
O sînemdir seher berg-i gül-i handâna düşmüştür.
Melâmet etme ey zâhid ezel dîvâne kısmette,
Bize tesbih melâmet âşîka peymâne düşmüştür.

Hâfız Post'un Yahya Çelebi'nin yaşadığı döneme yakın yaşamış olması ve kendisinin oluşturduğu Güfte Mecmuası'na aldığı bu bestenin aynı şekilde Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi'nin Atrâbü'l-Âsâr'ında da zikredilmesi konuyu pekiştirmektedir. Yılmaz Öztuna, Yahya Çelebi için şu kısa bilgiyi vermektedir: "Diyarbakırlı Türk bestekârı ve hânendesidir. 1660 tarihinde vefat etmiştir (Behar, 2010, 149)."

Sonuç

Osmanlı döneminde yazılan ve ilk "Mûsikîşinaslar Tezkiresi" olarak kabul edilen Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi'nin Atrâbü'l-Âsâr adlı biyografik kitabında XVI. ve XVII. yüzyılda yaşamış Diyarbakırlı mûsikîşinaslar toplam sekiz kişidir. Bunların

altı tanesi Sultan IV. Mehmed Han devrinde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Tamamının doğum ve ölüm yeri Diyarbakır'dır. Yedisi Diyarbakır'da yaşamıştır. Bir tanesi İstanbul'da bulunmuştur.

Mehmed Es'ad Efendi'nin tespitine göre Atrâbü'l-Âsâr'da adı geçen Diyarbakırlı mûsikîşinasların bestelerinde ve icra tarzlarında Acem mûsikîsi etkisi görülmektedir. Es'ad Efendi, Osmanlı İstanbul'unun olağan mûsikî üslubundan uzak ve biraz da İstanbul üslubuna yabancı olarak Diyarbakırlı dört bestekârın üslup ve lehçesini "Acemâne" olarak nitelendirmektedir. Zira XVII. yüzyılda Diyarbakır'da daha eski bir mûsikî yaşamının anılarından, bazı Arap-Fars mûsikî geleneklerinin devamından ya da kalıntılarından varlığından söz edilebilir (Behar, 2010, 149). Bu sebeple Diyarbakır, mezkûr dönemde Arap ve özellikle İran etkisi taşıyan bir mûsikî geleneğinden gelen fakat İstanbul merkezli Klasik Türk Mûsikîsi ekolüne mensup bir şehirdir (Korkmaz, 2018, 11).

XVI. ve XVII. yüzyılda şiir ve mûsikînin revaçta olduğu Diyarbakır'da her iki alanda çok sayıda sanatkâr yetişmiştir. Mûsikî alanında şöhreti İstanbul'a kadar ulaşan sekiz tanesi hakkında Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi, Atrâbü'l-Âsâr'ında bilgi verirken bunlardan bazıları hakkında Ali Emiri Efendi'nin Tezkire-i Şuara-yı Âmid adlı eserinde de bilgi bulunmaktadır. Kendileri de birer mûsikîşinas olan Hâfız Post ve Evliya Çelebi de eserlerinde bazı Diyarbakırlı mûsikîşinaslardan bahsetmektedirler.

Diyarbakırlı Mûsikîşinaslar'ın tespit edilen ve güftelerinden örnekler verilen 26 eser; Aşiran, Acem, Acemaşiran, Baba Tahir, Hicâz, Uzzal, Hümâyûn, Şehnâz, Kürdî, İsfahan, Ruhâvî, Uşşâk, Mâye, Hüseyinî, Nişâbûr, Nühüft, Segâh, Evc ve Irak makamlarındadır. Mezkûr makamlarda bestelenmiş Murabba, Nakış, Beste, Yürük Semâî, Şarkı ve İlâhî formlarındaki eserler, Zencir, Çenber, Remel, Muhammes, Hafif,

Devr-i Revân, Evfer, Sengin Semâî, Yürük Semâî, Aksak Semâî, Hâvi, Nim-Fahte, Devr-i Kebir, Darbeyn, Nim-Devir ve Semâî usulleri ile ölçülmüşlerdir. Görüldüğü gibi çok sayıda makamın kullanıldığı fasıl mûsikîsi formları büyük usuller ile bestelenmiştir.

Urfalı Yusuf Nâbî Efendi'nin de mûsikî ilmini 1600'lü yıllarda Diyarbakır'a giderek oradaki üstadlardan öğrenmesi ve Nâbî'nin Halep'te yaşadığı dönem zarfında zaman zaman Diyarbakır'a giderek oradaki şiiir ve mûsikî meclis ve etkinliklerine katılması, Diyarbakır'da bu dönemde mûsikî seviyesinin iyi olduğunu göstermektedir.

Yukarıda hayatları ve mûsikî faaliyetleri hakkında bilgi verilen Diyarbakırlı mûsikîşinaslardan Seyyid Nuh'un, Yahya Kemal Beyatlı'nın "Eski Mûsikîmiz" adlı şiiirinde Itrî, Hâfız Post ve Dede Efendi ile beraber zikredilmiş olması takdire şayan bir durumdur.

Kaynaklar

Akmehmedoğlu, N. (2015), 18. Yüzyıl Klasik Türk Mûsikîsi Bestekârlarının Dindışı Sözlü Eserlerinde Yer Alan Tasavvufî Mazmunlar Üzerine Bir İnceleme, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akpınar, H. (2004), Gülşenilikte Mûsikî ve Mûsikîşinaslar. Basılmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akpınar, H. (2014), Urfa'da Mevlid ve İlâhîler. Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Aksoy, H. (2009), "Seyyid Nuh", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. c. 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Aksüt, S. (1993), Türk Mûsikîsinin 100 Bestekârı. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Ali Emiri, (2014), Mir'atu'l-Fevâid fî Terâcimi Meşâhiri Âmid (Diyarbakır Ulemâ ve Eşrâfı), c. II, (Hazırlayanlar: Günay Kut ve diğ.), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler.

Diyarbakırlı mezkûr mûsikîşinasların bazı besteleri günümüze ulaşmıştır.

Osmanlı döneminde meşhur olan ve Atrâbü'l-Âsâr'da anlatılan Diyarbakırlı mûsikîşinaslar, farklı mesleklere sahiptirler. Mûsikîyi doğrudan meslek edinen bulunmamaktadır. Biri, Nakşibendî tarikatı şeyhi, biri kuyumcu, biri bahçeci, biri tımar sahibi, diğerleri ise ciltçidir.

Osmanlı döneminde Diyarbakır'da câmilerde icra edilen Kur'an-ı Kerîm tilâveti, ezân, salâ, temcid, mevlid, formları ve başta Gülşenilik olmak üzere birçok tarikat tekkesinde icra edilen ilâhî formundan oluşan Dinî Mûsikî'nin yöresel olarak geliştiğini söyleyebiliriz.

Ali Emiri, (1328), Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid, İstanbul.

Alkış, A. (2015), "XII. ve XVII. Asırlar Arasında Diyarbakır'da Tasavvuf Kültürü". e-Şerkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, XIII/1.

Altundağ, A. (2005), Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Türk Mûsikîsi İle Alakalı Bilgiler. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bardakçı, M. (2010), "Hafız Post'un Kayıp Bilinen Elyazması Güfte Mecmuası". Sayı: 120, Antik ve Dekor, İstanbul.

Behar, C. (2010), Şeyhülislâm'ın Müziği: 18. Yüzyılda Osmanlı/Türk Mûsikîsi ve Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin Atrâbü'l-Âsâr'ı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bektaş, E. (2014), "Diyarbakır Şiiir Meclislerinde Urfalı Nâbî", Uluslararası VIII. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu, Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları.

- Bektaş, E. (2018), "Nâbî Muakkibi Diyarbakırlı Şâirler", e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Mayıs 2018, Cilt: 10, Sayı: 2 (20).
- Benlioğlu, S. (2018), Saray ve Mûsikî: III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Mûsikînin Himayesi. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Beyatlı, Y. K. (1989), Kendi Gök Kubbe. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Beysanoğlu, Ş. (1998), Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi Akkoyunlulardan Cumhuriyete Kadar, c. I, Ankara.
- Beysanoğlu, Ş. (1996), Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları, c. I, Ankara.
- Doğrusöz, N. (1993), Hâfız Post Güfte Mecmuası. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdemir, A. (1999), Anadolu Sahası Mûsikîşinas Divan Şairleri. Ankara: Türk Sanatı ve Eğitimi Vakfı (Tüsav) Yayınları.
- Ergun, S. N. (1942), Türk Mûsikî Antolojisi (Dinî Eserler), c. I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Evliya Çelebi, (1996), Seyehatnâme, c. I, İstanbul.
- Ezgi, S. (1933-1940), Nazari ve Ameli Türk Mûsikîsi, c. I, IV, İstanbul: Milli Mecmua Matbaası.
- Giray, M. Z. (2010), Diyarbakır Mûsikî Folkloru. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gölpınarlı, A. (1953), Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Haksever, H. İ. (2014), "Nâbî'nin Mektuplarında Kendi Biyografisine Dair Bilgiler", Uluslararası VIII. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu, Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları.
- İnal, M. K. (1958), Hoş Sadâ. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalçık, H. (2010), Şâir ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- İnançer, Ö. T. ve Özhan, A. (2007), Şarkılar Seni Söyler, İstanbul: Sufi Kitap.
- Korkmaz, H. (2018), Mûsikî'nin Diyârbekri: Klasik Türk Mûsikîsinde Diyârbekirli Bestekârlar. Erzurum: Kayapınar Belediyesi Kültür Yayınları.
- Korkusuz, M. Ş. (2004), Tezkire-i Meşayih-i Amid (Diyarbakır Velileri), c. I-II, İstanbul: Kent Yayınları.
- Korkusuz, M. Ş. (2014), Diyarbakır Kadı, Müftü, Hattat ve Mûsikîşinasları, İstanbul: Toprak Kitap.
- Mehmed Es'ad Efendi. Atrâbü'l-Âsâr fi Tezkiret-i Urefâi'l-Edvâr, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 6204, vr. 5b.
- Mermutlu, M. S. (2010), "Osmanlı Döneminde Diyarbakır'da Kâdirî ve Rifâîlik", 2. Uluslararası Nebîler, Sahâbîler, Azizler ve Krallar Kenti Sempozyum Bildirileri, (12-13 Nisan), Diyarbakır.
- Oktay, A. (2014), "Nâbî'nin Münşeâtı'nda Şehir ve Diyarbakır", Uluslararası VIII. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu, Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları.
- Özalp, M. N. (2000), Türk Mûsikîsi Tarihi, c. I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özcan, N. (1996), "Osmanlılar'da Mûsikî", Osmanlı Ansiklopedisi, c. III, İstanbul.
- Özcan, N. (1992), "Osmanlı Döneminde Yazılmış Yegâne Mûsikîşinaslar Tezkiresi: Atrâbü'lâsâr", İlim ve Sanat, Sayı: 31, İstanbul.
- Öztuna, Y. (1990), Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi, c. II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tanyıldız, A. (2017), "Nâbî Biyografisine Ek: Bir Kavramın Tashîhi Vesîlesiyle Nâbî'nin Hayatında Diyarbakır'ın Yeri", Osmanlı Edebi Metinlerinin Anlam Dünyası Uluslararası Sempozyum, Bilecik.
- Tekin, H. (1993), Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi ve Atrâbü'l-Âsâr fi Tezkiret-i Urefâi'l-Edvâr Adlı Eseri. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuman, M. N. (2001), Tuhfe-i Nâilî (Hazırlayanlar: Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), c. I, Ankara.

Musicians and musical culture in Diyarbakir during the Ottoman period

Extended Abstract

Turkish Music, whose foundations may be traced to the Seljuk period in Anatolia, reached its peak under the Ottomans. During the 16th and 17th centuries in particular, the composition and performance of Turkish music made immense progress. Hundreds of composers who contributed to this field's development were born and raised in Anatolia.

Both the Ottoman capital of Istanbul and Diyarbakir, considered to be a miniature Istanbul, were particularly productive in the field of music at that time. Apart from Istanbul, Diyarbakir was one of centers that cultivated a conspicuous amount of musicians.

The city of Diyarbakir is an important center of knowledge, wisdom, and music. While holding a central position the Seljuk period, Diyarbakir also functioned as an administrative center during the Ottoman period due to its distance from the capital and its being the cultural center of Mesopotamia. More specifically, it was the standard bearer not only in economics and politics for surrounding cities but also in culture and the arts.

Just as poetry, musical and entertainment gatherings contributed to the musical culture in Diyarbakir during the 16th and 17th centuries, so too were Sufi organizations and places of worship influential to it. Established by Diyarbakirî İbrahim Gülşenî, the Gülşenî tariqah included music in its rituals, which made significant contributions to Diyarbakir's musical culture. Traveling occasionally to Diyarbakir while living in Urfa during his youth and then later in Aleppo, Yusuf Nâbî would attend musical and poetry circles and gain a great deal of experience from these gatherings, showing just how important Diyarbakir's music accumulation was.

In its quest to contribute to the course of Ottoman musical history in Anatolia, this study endeavors to introduce the musical culture of the region's ancient city of Diyarabakir and the

musicians who helped to develop this music. The fact that Yahya Kemal Beyatlı mentioned Seyyid Nuh, a famous composer originating from Diyarbakir, in his poem entitled *Eski Mûsikîmiz* where he describes Turkish music illustrates just how important this study is.

Being a literature review, this study begins by presenting information about Diyarbakir's culture of music. It then subsequently highlights the biographies of 16th and 17th century musicians originating from Diyarbakir. The primary sources benefited from in the literature review are, in chronological order: (i) Evliya Çelebi's *Seyahatnâme*, (ii) Hâfız Post's *Güfte Mecmuası*, (iii) Mehmed Es'ad Efendi's *Atrâbü'l-Âsâr*, and (iv) Ali Emirî Efendi's *Tezkire-i Şuara-yı Âmid*. In regard to information about musicians themselves, *Atrâbü'l-Âsâr* was taken as the primary source of reference from which partially simplified passages were used in tandem with other supporting sources to pen this information.

During the last quarter of the 17th and first half of the 18th century in particular, a large number of songsters, saz players, and composers were raised. The most important quality of these musicians was that they were not were famous in performing local types of music but were instead famous throughout the leading cultural centers of the Ottoman State in Turkish Classical Music. Musicians of repute living during the reigns of the two Ottoman Sultans Mehmed V (1648-1688) and Ahmed III (1703-1730) are (i) Ahmed Verdi Çelebi, (ii) Ali (Karaoğlu, Âhû), (iii) Çemen-zâde Mehmed Çelebi, (iv) Çuvaldız-zâde İsmail Çelebi, (v) Emir Çelebi, (vi) Mahmud Çelebi, (vii) Seyyid Nuh Çelebi, (viii) Şehlâ Mustafa Çelebi, (ix) Şeyh-zâde Ahmed Efendi, and (x) Yahya Çelebi.

All of the above-mentioned musicians were born and Diyarbakir. Of these, some of them continued to live there until their death whereas others relocated to Istanbul. Belonging to different occupational groups, these musicians became

renowned in the fields of theory, composition, and singing in Diyarbakir during the Ottoman period.

This knowledge is important when considering its reflection on the musical knowledge base and the success observed in musical education. Although a foreign (TR: *acemâne*) influence is observed in a portion of the musicians from Diyarbakir, an underlying Turkish Classical Music style is apparent. Despite being distant from the center of Turkish Classical Music in Istanbul, this mutual mix of musical styles in both places is important as it expresses a harmony with the capital.

Keywords

ottoman, diyarbakir, music, musician, songster, composer

Dipnot

1. Osmanlı tarihinde ilmiyeye mensup bir aileden gelen ve Sultan I. Mahmud tarafından 1748'de Şeyhülislâmîğe tayin edilen Mehmed Es'ad Efendi, XVIII. yüzyılın müsikîşinasları arasında yer almaktadır. Es'ad Efendi'nin müsikî ile doğrudan alakalı eseri, yüz kadar bestekârın hal tercümesini ihtiva eden Atrâbü'l-Âsâr fi Tezkiret-i Urefâi'l-Edvâr'dır. Bu eser, Türk Müsikî tarihinde yazılan yegâne "Müsikîşinaslar Tezkiresi" olarak kabul edilmektedir. Ayrıca bu esere "Tezkire-i Hânendegân" da denilmektedir (Özcan, 1992, 49,50).
2. Hâfız Post, XVII. yüzyılın önemli dinî ve din dışı müsikî bestekândır. Hâfız, şâir, hânende, tanburî ve hattat olan Mehmet Efendi, dönemin en meşhur müsikîşinasıdır. Hâfız Post'tan günümüze az sayıda dinî ve lâdinî formlarda besteleri ve kendi el yazısı ile bir güfte mecmuası ulaşmıştır (Bardakçı, 2010, 90-93).
3. Diyarbakır'da 1834 yılında doğan İbrahim Re'fet, ilk eğitimini burada aldıktan sonra sırası ile Urfa, Antep, Halep ve İstanbul'a giderek buralardaki zamanın tanınmış ilim adamlarından istifade ederek ilmîni geliştirmiştir. İstanbul'da 1866'da Bâbiâli Buharî hocasına tayin edilmiştir. Sultan Abdulaziz tahta çıktığında "Tarz-ı Cedid" namındaki mevlidini Osmanlı Türkçesi ile yazarak padişaha takdim etmiştir. İstanbul'da 1903 yılında vefat etmiştir (Beysanoğlu, 1959, II, 116-118; Tuman, 2001, 297).
4. Diyarbakırlı İbrahim Re'fet Efendi'nin mevlidinin bazı bölümleri Urfa'da günümüzde mevlid merasimlerinde okunmaya devam etmektedir (Akınar, 2014, 18).